

למידה לאורך החיים

הזכות והתועלת החובה והאחריות

רינה כהן

יו"ר קבוצת החשיבה
ישראל חברה לומדת
הצעה למדיניות לאומית
ראש תחום הורים, שפ"י, משרד החינוך

מבוא

למידה לאורך החיים הוא המושג העדכני, המקיף והמתכלל ביותר לכלל הצורות והסוגים של הלמידה. הוא המקיף ביותר מארבעה היבטים:

- היקף ההכללה - הוא כולל את הלומדים כולם – ילדים, בוגרים ומבוגרים.
- היקף התחולה – לאורך כל החיים ובמשך כל החיים
- היקף הגיוון – הוא מכיל את כל התכנים, הנושאים הקיימים באוצרות הידע והדעת של האנושות.
- היקף האחריות – הזכויות, החובות והמחויבויות של המדינה, המערכות הכלכליות והחברתיות, הקהילות, המשפחות והיחיד בהקשר ללמידה.

לכן, ניתן לומר שלמידה לאורך החיים הוא מושג המתכלל את כל הסוגים והנושאים של חינוך ולמידה ואת כל צורות ושיטות הלמידה ללומדים כולם ללא מגבלות ותנאים.

בתחילת המאה ה-21, בעידן המידע והידע, מסתמנת למידה לאורך החיים בהגדרתה המתכללת כמוטיב משמעותי ברמת המיקרו של הפרט והאזרח וברמת המקרו של המדינה והחברה. למידה לאורך החיים אינה רק כלי פעולה היא גם תפיסת עולם. "עתה, רצוי לראות את החינוך כחלק מגישה חדשה לבעיות. במסגרת הגישה הזאת החינוך מהווה אחד מן האלמנטים שמרכיבים את ההתפתחות ומיעדיה החיוניים ואינו משמש רק כאחד מבין האמצעים הרבים להשיגה" (דלור, עמ' 65) ככזו, 'למידה לאורך החיים' מגדירה את הלמידה כאמצעי מרכזי להתפתחות אישית, כלכלית, חברתית ותרבותית. היא מוכרת כחיונית להתמודדות עם משימות החיים במציאות עכשווית ונתפסת כמאפשרת לאנשים לשלוט בגורלם, לתרום לחברה, ולהיערך לאתגרי העתיד.

תפיסה זו מעמידה את הלמידה כמהות בסיסית וחיונית לקיום ולהתנהלות של פרטים, חברות ומדינות. בחברה דמוקרטית, העמדה כל כך מרכזית ומכלילה של למידה לאורך החיים כמהות הנוגעת לכל אדם ואזרח לחברה ולמדינה, מעוררת שאלות מתחום הזכויות והחובות ומתחום התועלות והאחריות. שאלות אלו עוסקות ביחסים שבין האזרח למדינה בשני היבטים מרכזיים: בהיבטי חוק ומשפט ובהיבטי כלכלה וכדאיות.

הפער בין תפיסת חיוניותה של למידה לאורך החיים לחיים במציאות ימינו מחד גיסא, לבין קיומה המעשי המצומצם מאוד בחברה הישראלית מאידך גיסא, מצביע על קיומה של בעיה חברתית וכלכלית שורשית וקריטית לחברה כולה ולכל אזרח בה. כדי להתמודד עם בעיה קריטית ושורשית במימד הפרט ובמימד החברה יש צורך במדיניות לאומית שתקבע סדרי עדיפויות, תתווה דרך ותנחה אופני פעולה והקצאת משאבים. מדיניות כזו לא קיימת עדין במדינת ישראל.

כדי לקדם מדיניות לאומית בנושא למידה לאורך החיים חברו יחדיו ההתאגדות לחינוך מבוגרים בישראל והאגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך וגיישו "הצעה למדיניות לאומית בלמידה לאורך החיים – מסמך לדיון". מטרת המסמך היא לקדם את החזון של "ישראל חברה לומדת" ואת הדיון בנושא חשוב זה. בחברה דמוקרטית, פתוחה ורב תרבותית שיח ציבורי הוא אמצעי מרכזי להעלות נושאים לסדר היום ולקדם התפתחות אזרחית-דמוקרטית. לכן, קיים צורך בשיח ציבורי בנושא מעמדה, תהליכי הפעלתה ואמצעי מימושה של למידה לאורך החיים. מטרת המאמר היא להוסיף נדבך להעלאת נושא למידה לאורך החיים והצורך במדיניות לאומית לשם הפעלתה על סדר היום הלאומי, החברתי והאישי ולקדם את השיח הציבורי בנושא חשוב זה.

יש לציין, שבנושא למידה לאורך החיים מתקיים מזה כשני עשורים שיח חינוכי שמשותפים בו, בדרך כלל, אנשי התחום עצמם רובם ככולם אנשי חינוך ולמידה. אי לכך אין הוא פורץ כמעט את גבול התחום ואין הוא נעשה לנחלת כלל הציבור. לכן, קטן הסיכוי שיצליח לעורר התעניינות ומודעות ציבורית שבלעדיהם לא יוכל להתרחש השינוי המיוחל.

כדי לקדם דיון ציבורי ולהעלות את הנושא קודם כל על סדר היום החינוכי ובהמשך על סדר היום הלאומי גובשו ונכתבו בשני העשורים האחרונים מספר מסמכי יסוד. חלקם עוסקים ישירות בחשיבות, במשמעות ובאחריות להפעלת למידה לאורך החיים וחלקם נוגעים בה בעקיפין במסגרת הצעות לקידום החברה הישראלית במציאות של גלובליזציה, תחרות כלכלית, הפרטה ואיתנות מדינית.

לשם הרחבת השיח ועיגונו על בסיסים משמעותיים בחברה אביא במאמר את עיקרי הצעת המדיניות הלאומית ואצביע על היבט הזכויות והחובות ועל ההיבט הכלכלי תועלתי בהקשר של למידה לאורך החיים. הכוונה היא להאיר את שני היבטים ולהציג טיעונים מתחומים אלה בדבר חיוניותה וכדאיותה של למידה לאורך החיים. בדרך זו יתאפשר לאנשי החינוך והלמידה לצרף לדיון את אנשי זכויות אדם, חוק ומשפט ואת אנשי כלכלה ותעסוקה ולקדם יחדיו את החזון של "ישראל חברה לומדת".

הצורך בלמידה לאורך החיים – היבט ישראלי

בתחילת המאה ה-21 עומדים מדינת ישראל ואזרחיה בפני שלושה אתגרים משמעותיים:

- א. **אתגר ההסתגלות וההתעדכנות** – הצורך המתמיד הוא להסתגל לסביבה הטכנולוגית המשתנה. הכוונה להסתגלות לסביבה המשפיעה על הפרט במגוון רבדים ובהם תעסוקתו, רמת הכנסתו, מצבו החברתי ותובעת בחירה מושכלת מתוך היצע ההולך וגדל לשם קיום איכות חיים ראויה.
- ב. **אתגר פיתוח ההון האנושי** לשם שימור היתרון היחסי של מדינת ישראל. יתרונה של ישראל, שאינה משופעת באוצרות טבע, הוא ההון האנושי שבה. באיכותו של הון זה תלוי עתידה של המדינה והחברה. יתרון ההון האנושי מאותגר עקב ההידרדרות בתוצאות המושגות בבת-הספר, מרמת ההתעדכנות שאינה מספקת ומ"בריחת המוחות".
- ג. **אתגר הלכידות החברתית**. לכידות החברה הישראלית מאותגרת כיום על ידי שתי תופעות כלכליות שליליות: תחולת עוני גבוהה מאוד ואי-שוויון מתרחב. מחקרים הוכיחו כי כניסה למעגל העוני, ורמת הכנסה מושפעים בעיקר מרמת ההשכלה. מצטרפים לכך פערי אי-שוויון חברתי-כלכלי גבוהים ביותר המהווים איום על איתנותה וחוסנה של המדינה.

המסקנה המתבקשת היא שהלמידה הפורמאלית שמובילה מערכת החינוך אינה מספקת עוד. יש חשיבות הולכת וגוברת להמשך הלימוד לאורך החיים. לימוד כזה מקדם הסתגלות לסביבה משתנה, הוא אמצעי לפיתוח ההון האנושי והוא מהווה מכשיר לצמצום פערים כלכליים-חברתיים.

לכן, המפתח להצלחת ישראל, חברתה ואזרחיה טמון בהשקעה משמעותית ושיטתית בלמידה מתמשכת – השקעה שאינה מסתיימת עם תום בית הספר אלא נמשכת לאורך חייו של האדם. ההשקעה המיועדת תעניק לכל אדם הזדמנות לרכוש יכולות וכלים התואמים את שאיפותיו ואת נסיבות חייו ובמקביל תסייע למדינה לספק את צורכי התעסוקה המתפתחים, ותאפשר את ההתמודדות בעולם הכלכלי התחרותי ותפתח חוסן ואיתנות מדינית.

מציאות למידה לאורך החיים בישראל

למרות החשיבות הגוברת בשנים האחרונות שמייחסים בעולם לחינוך וללימוד לאורך החיים, בישראל רבות העדויות למיקומו ההולך ויורד של הנושא בסדר העדיפויות הלאומי. תקציבי מדינה המיועדים ללמידת מבוגרים הצטמצמו בחמש השנים האחרונות. בלמעלה מ-50% ויש לכך השלכה ברורה על מספר הלומדים במסגרות של חינוך מבוגרים. בסקר שהוזמן ע"י קבוצת החשיבה של "ישראל חברה לומדת" נמצא כי שיעור הבוגרים הישראלים המצוי במעגל הלמידה הוא 36%. בכלל זה בוגרים המצויים בלימודים אקדמיים, בהכשרה מקצועית, בלמידה בקורסים והרצאות כלליים ובלמידה בקבוצות חברים. כדי להבין לעומק נתון זה נערכה השוואה לנתונים מקובלים באירופה ובארה"ב ונמצא שאחוז הלומדים המבוגרים בהן נע בין 44% ל-66%. יתר על כן, מחקרים שונים מעידים כי מסגרות הלימוד למבוגרים בישראל אינן זמינות לכול, אינן

מגוונות דיין ובחלק לא מועט מהמקרים אינן מספקות מענה לצורכי הקהלים אשר בקרבם הן מופעלות. נמצא כי רמות ההשתתפות במעגלי הלימוד נמוכות במיוחד בקרב האוכלוסיות המוחלשות קרי, בעלי השכלה נמוכה, בעלי הכנסה נמוכה ובחברה הערבית. כלומר, דווקא האוכלוסיות הזקוקות ללמידה יותר מאחרות משתתפות בה בשיעורים נמוכים יחסית ובכך מנציחות את מעמדן הנמוך.

ההנחה היא כי שיעור הלומדים הנמוך בישראל נובע משני כשלים מרכזיים: היעדר מודעות בקרב כלל הציבור ובקרב מקבלי ההחלטות והיעדר חקיקה, מימון משמעותי ותמריצים. במציאות זו הטענה היא שנפגעות זכויות הפרט ונפגע העיקרון הבסיסי של חברה דמוקרטית – שוויון הזדמנויות. בתחומי הכלכלה והתעסוקה מתרחבים הפערים הכלכליים וישראל נמצאת בראש סולם אי השוויון בין המדינות המפותחות. כתוצאה מכך, יש הטוענים שלטווח הארוך, מתערערת היכולת התחרותית של מדינת ישראל במערך הגלובלי.

זכויות הפרט והחברה בתחום חינוך ולמידה

למידה לאורך החיים מבוססת על ערכי המוסר, הדמוקרטיה וזכויות הפרט לשוויון ביכולת למימוש הזדמנויות להתפתחות למוביליות חברתית כלכלית ולאיכות חיים משופרת. הפילוסופיה של למידת מבוגרים גורסת שזוהי זכות המוקנית לכל אדם הרשאי לממש אותה במועד המתאים לו ולנסיבות חייו. מושג זכויות אדם הוא מושג הולך ומתפתח בחברה דמוקרטית. הוא כולל היום שלוש קטגוריות של זכויות:

א. זכויות אדם: הן הזכויות המגיעות לכל אדם באשר הוא. זכויות אלה הן זכויות מלידה – זכויות שוויון, כבוד והזכות לחיים שהיא הזכות הבסיסית של האדם והן בגדר זכויות טבעיות משום שכל אדם זכאי להן מטבע בריאתו.

ב. זכויות אזרח: מגיעות לכל אזרח במדינה דמוקרטית. זכויות אלה כוללות את הזכות לבחור ולהיבחר פוליטית והזכות לביקורת פוליטית. הן נתפסות גם כן כחלק מזכויות טבעיות אך המדינה רשאית לשלול בנסיבות מסוימות ומוגדרות.

ג. זכויות חברתיות: לצד זכויות אדם ואזרח התפתח בחשיבה הדמוקרטית המושג של זכויות חברתיות. זכויות חברתיות הן זכויות שאינן בגדר זכויות טבעיות והן משתנות ממדינה למדינה. זכויות חברתיות מתייחסות להיבטי רווחה שונים של האדם. אלו זכויות הבאות להבטיח כי צרכי החיים הבסיסיים שנועדו לאפשר לאדם לנצל את ההזדמנויות שהחיים פורשים בפניו, יובטחו לו ע"י החברה בה הוא חי.

בהתבסס על האמנה הבינ"ל בדבר זכויות, חברתיות ותרבותיות אפשר לומר שמקובל לראות בזכויות הבאות את הזכויות החברתיות: הזכות לבריאות, חינוך, עבודה – כולל זכויות עובדים, משפחה, קיום אנושי בכבוד - רווחה חברתית, בטחון סוציאלי, מדור, בטחון תזונתי, תנאי קיום נאותים.

הזכות לחינוך נמנית כאחת מהזכויות בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם של האו"ם משנת 1948 ובאמנה הבינלאומית לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966. מטרתה של זכות זו – מתן גישה לחינוך לכל אדם. על פיה מוסדרת זכותם של כל הילדים במדינה לקבל השכלה ולהתחנך כדי שיוכלו לרכוש ידע, מידע ומיומנויות שיאפשרו להם לספק את צורכיהם בעתיד ולהיות מבוגרים עצמאיים.

בזכות לחינוך קיימות שתי התייחסויות גם למבוגרים: הזכות לדעת לקרוא וכתוב ומשמעותה היא שלכל אדם יש זכות לדעת לקרוא ולכתוב והשנייה הזכות ללימודים גבוהים הפתוחים לכל על בסיס הישגים.

הזכות ללמוד בגישת למידה לאורך החיים

הזכות לחינוך בסיסי מוצמדת בעיקר לילדים. התפיסה היא שאת הידע האנושי הצבור יש להנחיל לילדים וידע זה יכין אותם לחיים. ההנחה היא שידע זה הוא ברוב המקרים נחלתם של המבוגרים והם בבחינת "גמולי חינוך ולמידה".

הזכות לחינוך שהיא ערך יסוד במדינה דמוקרטית, הינה המסד והתשתית לכל מעשי החינוך והלמידה. הטענה המרכזית של 'למידה לאורך החיים' היא שהמשכה המתחייב של ההכרה בזכות לחינוך, היא ההכרה בזכות ללמוד, לרכוש ידע חדש ולהתעדכן בנושאים משמעותיים, המשפיעים על איכות החיים ועל היכולת להתמודד עם אתגריהם ומכיוון שבעידן הידע והדעת הוא מתחדש כל העת הזכות ללמוד תקפה לגבי כל אחד לאורך כל חייו.

חינוך בסיסי, הכולל שליטה במיומנויות יסוד של קריאה כתיבה וחשבון נתפס כחיוני להתנהלות ולהתמודדות עם משימות החיים בימינו ולכן נקרא – "דרכון לחיים". הידע הכישורים והמיומנויות לניהול אורח חיים ראוי בימינו הוגדרו **כאוריינות**. במושג אוריינות נכללו בעבר היכולת לקרוא ולכתוב, להבין משפט כתוב ונשמע, לפתור בעיות פשוטות בחשבון. במרוצת הימים גברה ההכרה כי יש לתפוס את לימודי האוריינות כתהליך שמתחיל באלפבתיזציה ונמשך עד לחציית נקודת האל חזור שממנה אין נסיגה לבורות.

בתרבות הידע של ימינו בחברה דמוקרטית, נתפסת האוריינות כתנאי הכרחי לתפקודה של חברה נאורה. אוריינות בגישה זו היא אמצעי למימוש יכולות אישיות, לטיפוח הדימוי העצמי, להעצמת היכולת להשפיע ולשלוט במציאות המשתנה.

בהקשר זה גובש גם המושג של אוריינות פונקציונאלית השם דגש על יכולות תפקוד והתנהגות במשימות החיים הבסיסיות. המושג כולל ידע וכישורים, המאפשרים לתפקד בכל מערכות החיים. במובנו הרחב, כולל המושג אוריינות – ידע ויכולות להתמודדות עם שינויים ומצוקות, רכישת מקצוע וידע כללי לשיפור התפקוד כאזרחים, כבעלי משפחות וכעובדים. יש להדגיש כי מדובר למעשה בצורך חיוני לאפשר לאנשים לרכוש ידע ומיומנויות שיסייעו להם להתנהל במערכות החיים ולשלוט בגורלם. למידה זו, תורמת לפיתוח אישי, ניעות חברתית, התקדמות כלכלית ומשפרת את תפקודיו של האדם במרחבי חיייו השונים: כבן משפחה, כהורה, כעובד וכחבר בקהילה. אשר על כן, למידה כזו היא זכותו הבסיסית של כל אדם.

בכינוס הבין לאומי שהתקיים בדצמבר 2009 בברזיל נקבע, פעם נוספת:

"חינוך מבוגרים מוכר כמרכיב חיוני של הזכות לחינוך ועלינו לתכנן כיוון פעולה חדש ודחוף כדי לאפשר לכל הצעירים והמבוגרים לממש זכות זו".

לכן, למידה לאורך החיים מספקת, כתפיסת עולם וכאמצעי פעולה, אפשרות למימוש זכויותיו הבסיסיות של האדם: הזכות לחינוך, הזכות להגנה, הזכות לחופש וחירות, הזכות למשמעות, להשפעה ולשליטה על גורלו.

היבט כלכלי תועלתי

ללמידת מבוגרים, בתוך 'למידה לאורך החיים', יש גם היבט כלכלי תועלתי ברמת הפרט וברמת המדינה. סקרים ומחקרים בארץ ובחו"ל מצביעים בבירור על כך שפערים כלכליים נובעים בעיקר מפערים בהשכלה. לרמת ההשכלה של המבוגרים יש השפעות דומיננטיות על שני דורות: דור המבוגרים ודור הילדים. מבוגרים בעלי רמת השכלה והכשרה נמוכים משתכרים שכר מינימום וכמעט אין דרך בה יוכלו לנייד את עצמם ברמת ההשכלה שלהם. ידוע גם שרמת ההשכלה של ההורים היא המשתנה המשפיע ביותר על זכאות לבגרות של ילדים. מידע זה גרם לאיחוד האירופאי להכריז על למידה לאורך החיים כאל אמצעי מפתח בשאיפה להפיכת אירופה לאזור התחרותי ביותר בעולם. משנת 2000 מנכיח האיחוד האירופאי תפיסה זו במסגרת התוכנית "האסטרטגיה של ליסבון" לפיתוח כלכלי חברתי של אירופה. חיזוק לכך התקבל גם בכינוס העולמי הששי בנושא חינוך ולמידת מבוגרים: "אנחנו משוכנעים בתפקיד החיוני של למידה לאורך החיים בטיפול בסוגיות ואתגרים גלובליים וחינוכיים... חינוך ולימוד מבוגרים הוא פעולה הכרחית לשם השגת צדק ושילוב, להפחתת העוני ולבניית חברות בנות קיימא המבוססות על צדק, סובלנות וידע" (שם, ס' 9).

מכון ראות מביא לידיעתנו את המודל הדני להתמודדות בשוק תחרותי ועושה לשם כך שימוש במושג פלקסיקוריטי (Flexicurity). במרכז הפלקסיקוריטי – טיפוח ההון האנושי של העובדים כמשאב לתחרותיות בזירה הגלובלית. במודל ארבעה ממרכיבים: שוק עבודה גמיש, למידה לאורך החיים, מדיניות מעודדת תעסוקה בקרב אוכלוסיות חלשות ומערכת רווחה מכוונת תעסוקה. בגישה זו למידה לאורך החיים היא מכלול של הכשרות שמכוונות לצרכים של שוק עבודה משתנה ולצרכים של המבוגר העובד. מנגנון זה רואה בהכשרת ההון האנושי במשק תהליך דינאמי המתמשך לאורך כל חייו העובד. הוא כולל:

טווח רחב של הכשרות – למידה לאורך החיים מכוונת לסוגים ולרמות שונות של תעסוקות. החל בעבודות פשוטות הדורשות מיומנויות בסיסיות וכלה במקצועות אקדמיים הדורשים מיומנויות מתקדמות.

הכשרות רחב והכשרות עומק – הכשרות שתכליתן הקניית כלים רב שימושיים והכשרות למקצוע ספציפי

הכשרות פורמאליות ובלתי פורמאליות: למידה לאורך החיים מכירה בסוגים שונים של הכשרות: לימודים יסודיים ועל יסודיים, לימודים אקדמיים, לימודים מקצועיים וניסיון נרכש. זאת כדי לאפשר לעובד להרחיב את הכשרתו בכל שלב של חייו.

הכשרה במגוון זירות – ההכשרות יכולות להיות מבוצעות וממומנות על ידי מגוון של גורמים ולהתקיים במסגרות שונות.

יישום הפלקסיקורטי מתבסס על יצירת דיאלוג ממוסד סביב מטרה משותפת. המטרה המשותפת אליה כל הצדדים נרתמים היא ההשקעה בהון האנושי כמשאב תחרותי. כלומר, השקעה בלמידה לאורך החיים מטעמים כלכליים תועלתיים.

נייר העמדה של מכון מנדל מציין אף הוא שהמטרה המרכזית של למידה לאורך החיים בתחום הכלכלה והתעסוקה היא הקניית כלים ומיומנויות הנדרשים בהתמודדות עם עולם התעסוקה והפיתוח הכלכלי במציאות משתנה. נושא הכלכלה והתעסוקה, בזיקה ללמידה לאורך החיים, סובב, לדעת כותבי המסמך, סביב שלוש שאלות מרכזיות:

לאן פונה משק התעסוקה בישראל, אילו תעסוקות מצטמצמות ואילו מפציעות?
מהם מרכיבי ההשכלה הנדרשים אשר יגבירו את ההסתברות להשתלבות תעסוקתית עתידית?
כיצד ניתן לסייע לאוכלוסיית הצעירים להגיע ללימודים אקדמיים?

לכך יש להוסיף שאלות מתחום תחזוקת הידע ועדכונו במקצועות ותעסוקות עתידיות ידע. מוסכם על העוסקים בתחום שחיוני לקיים למידה מתמדת לשם עדכנות מקצועית, שינוי ותחלופת קריירות ופיתוח מיומנויות חדשניות הנדרשות כיום בעולם הכלכלה והתעסוקה: יזמות, שימוש בטכנולוגיות מתקדמות, שליטה במיומנויות של עבודת יחיד ועבודת צוות. לכל אלה יש צורך במיומנויות למידה של רכישת ידע ויכולות יישומו הלכה למעשה. נראה, שרק למידה לאורך החיים יכולה להתמודד עם אתגרים מורכבים אלה.

חובות הפרט והחברה בתחום למידה לאורך החיים

משני ההיבטים שתוארו - מהיבט הזכויות ומהיבט הכלכלי תעסוקתי - מוצבות בפני 'למידה לאורך החיים' משימות ואתגרים מורכבים. השאלה הגדולה היא על מי החובה ושל מי האחריות למילוי המשימות ולהתמודדות עם האתגרים - אתגר מימוש הזכויות ואתגר פיתוח ההון האנושי? אם לגבי זכויות אדם בדמוקרטיה יש הסכמה חוצת מגזרים ומערכות הרי לגבי החובה והאחריות להבטחת הזכות לחינוך שלא רק לילדים כלומר, קיומה של למידה לאורך החיים, קיים ויכוח ומתעורר דיון חברתי בעל היבטים שונים הנובע מגישות שונות בתפיסות של חובה ואחריות.

גישות ותפיסות בנושאי חובה ואחריות

א. גישת אחריות המדינה

טענת גישה זו היא שאחריותה וחובתה של המדינה להבטיח את זכויות אזרחיה ולקדם בנייתה של חברה איכותית וחסונה. לשם כך על המדינה לקבוע מסגרת של מדיניות כוללת בתחום הלמידה. טענה זו נשענת על התפיסה שבשותפות החדשה הצומחת בין המדינה לבין הציבור לבין המגזרים הפרטיים והקהילתיים משתנה תפקיד המדינה.

ככזו המדינה היא לא רק ספק שירותים אלא היא משמשת גם גוף מייעץ, מממן, מפקח ומעריך. במסגרת זו, שותפים ממשלתיים וחברתיים חייבים לנקוט צעדים הנחוצים להגנת הפרט, לביטוי צורכי הלמידה ולביטוי שאיפותיו להקניית אפשרות ונגישות להזדמנויות למידה במשך כל חייו. על המדינה לראות בתהליך של בניית חברה אזרחית פעילה, באמצעות למידה לאורך החיים, נדבך חשוב בביסוס הדמוקרטיה, קיום שוויון הזדמנויות ופיתוח חוסן, התפתחות ויציבות מדינית. אין ספק שאלו הם אינטרסים מרכזיים של כל מדינה דמוקרטית.

על פי גישה זו, טוען מסמך מנדל, על מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית, מוטלת האחריות והחובה, לשאוף כמדיניות, ליצירת חברה שתהיה מושתתת על בסיס רחב של אזרחים משכילים ועל קיום הזדמנויות לניעות ולהישגיות בכלכלה ובחברה, בחינוך ובתרבות וזאת באמצעות למידה לאורך החיים. החלת הערכים הדמוקרטיים על תחום הלמידה והפעלת עקרון דמוקרטיזציה של הידע, בצד עקרון שוויון ההזדמנויות מעצבים מחדש את תפקידה של המדינה לגבי תחום זה. על כן, על המדינה לקבוע מדיניות המכירה בלמידה לאורך החיים ככלי למוביליות חברתית, לפיתוח אישי, לתחרות כלכלית ולחוסן חברתי ולאומי.

גישה זו נתמכת על תפיסת אחריות המדינה ל'למידה לאורך החיים' במדינות המפותחות שלקחו על עצמן לקבוע מדיניות לאומית בנושא. לדוגמה: אוסטרליה, קנדה, בריטניה, פינלנד, איטליה, ארצות הברית, אסטוניה ועוד. כל אחת מתמודדת בדרכה עם החקיקה, היישום וההפעלה של הנשא.

בדו"ח הגלובלי אודות חינוך ולמידה של אונסק"ו המכון ללמידה לאורך החיים 2010 ציינו 126 מדינות מתוך 154 מדינות כי נושא חינוך מבוגרים מכוסה באופן ישיר או עקיף על ידי מדיניות ממשלתית כלשהיא. כמובן, שקיים שוני גדול בפרשנות הניתנת למושג מדיניות – החל

בחוקה הלאומית, דרך צווים מנהליים וחקיקת חוקים ועד לתוכניות פיתוח לטווח בינוני ותוכניות עשור לחינוך.

ה OECD (2003) גיבש הצעה לפירוט היתרונות של מדיניות לאומית בששה סעיפים: א. גיבוש אסטרטגיה מקיפה – מדיניות – משפרת הזדמנויות ללמידה, מגבירה את יעילות השימוש במשאבים, מחזקת את יעילות השימוש במשאבים, מחזקת את האיכות של אספקת הלמידה, מבטיחה העברה מאורגנת יותר של למידה.

ב. הצבת יחידים ומוסדות במרכז באמצעות עיצוב יוזמות להשתתפות בלמידת מבוגרים ויצירת מנגנוני מימון

ג. עשיית הלמידה יותר מושכת באמצעות הגדלת מוטיבציה והשתתפות בלמידה, אפשר גמישות רבה יותר באספקת הלמידה, העמדת ליווי ייעוץ והדרכה, הכרה בלמידה קודמת לשם קבלת אישורים ותעודות

ד. עידוד הכשרה מקצועית הקשורה לתעסוקה באמצעות ארגון ומימון של הכשרה, שילוב תקופת הכשרה עם תקופת עבודה, התמודדות עם מכשולים כגון חוסר זמן ועלות לימודים, הכוונת מובטלים למקומות עבודה, טיפול בקבוצות סיכון של עובדים והתייחסות לאנשים חסרי השכלת יסוד ועובדים בגילאים גבוהים.

ה. עידוד השקעה כספית בהון אנושי של מבוגרים באמצעות חלוקת אחריות למימון למידת מבוגרים בין כל השותפים. יצירת מנגנוני מימון ליחידים, לספקים, למפעלים ולגופים מגזריים ולאומיים.

ו. תיאום עם השותפים באמצעות הבאת שותפים רלוונטיים לפעולה משותפת, תיאום בין כל המגזרים ובין בעלי התפקי השונים, תיאום בין הממשלה לבין גופים לא ממשלתיים.

הקף הפעולות והצעות שגובשו מצביעים על הצורך בגישה של אחריות המדינה לנושא של 'למידה לאורך החיים'. רק למדינה יש את הסמכות והיכולת לפעול ולהפעיל היקפי חשיבה, תכנון והפעלה במימדים שצוינו.

ב. גישת האחריות הפרטית וההדדית

בעידן ההפרטה קיימת גישה וטענה שמעבר לזכויות הבסיסיות ביותר המוקנות לאזרח בחברה דמוקרטית לגביהן קיימת חובת מימוש של המדינה הרי שכל השאר מצוי באחריותו של הפרט האזרח כאדם מבוגר.

מכיוון שזכות החינוך מוקנית לכל ילד הרי שאת החינוך הבסיסי רכש במסגרת זכותו זו והוא מצויד בידע וביכולת להמשיך להתפתח ולפעול כאדם מבוגר על פי שיקול דעתו. המדינה במסגרת מחויבותיה לזכויות אדם בסיסיות מימשה את התחייבותה ואין היא חייבת מעבר לכך בדבר. מה גם בשנים האחרונות הרחיבה המדינה את מחויבותה לגבי חינוך ילדים זאת במסגרת חוק חינוך אך לא מעבר לכך.

בשנים האחרונות במסגרת תהליכי הפרטה מצמצמת המדינה את אחריותה לשירותים ציבוריים ומעבירה אותם למגזר העסקי ולמגזר השלישי ומאפשרת יותר ויותר למנגנון של שוק חופשי לפעול. במסגרת זו גם לגבי למידה של מבוגרים פועל המנגנון של שוק חופשי של היצע וביקוש. ואכן קיים היצע הולך וגובר של נושאי למידה ומסגרות למידה המיועדים ללומדים מבוגרים. אך הדברים אינם פשוטים כלל ועיקר. ישנן אוכלוסיות המשתתפות בתהליכים אלה ובכך ממנפות את עצמן וישנן המודרות מהם מסיבות כלכליות ומסיבות של מודעות ושל נגישות וזמינות. בחינת מציאות זו מהפרספקטיבה של זכויות אדם מעוררת שאלות ותהיות לא פשוטות.

קיימת טענה שהמהלכים המוסדיים של הפרטה באים על רקע תפיסה חדשה של זכויות אדם. בתפיסה חדשה זו זכויות אינן עומדות בפני עצמן הן הופכות למושג התלוי בדבר. גישה זו מציעה לראות זכויות אדם כ"זכויות מותנות" או "זכויות חוזיות". כלומר, היכולת להיחשב בעל זכות הופכת להיות תלויה במילוי חובות מסוימים. המושג השזור בגישה זו הוא הדדיות. בהתאם לכך הזכות ללמידה לשם הכשרה מקצועית מותנית לא פעם בחיפוש עבודה. כלומר אין היא עומדת בפני עצמה כזכות אדם בסיסית אלה מותנית בפעולות שעל האדם לעשות.

במציאות זו, אנו עדים לכך, שהגישה של שמירת זכויות אדם בסיסיות בחברה דמוקרטית נמצאת בתהליכי שינוי כך שהטעון שלמידה לאורך החיים היא זכות בסיסית לעצמה וזכות בסיסית למימוש זכויות נוספות כפי שטוענים אנשי התחום מצריך בירור ציבורי וחיזוקים מתחומים אחרים ונוספים. הטענות בדבר התועלות החברתיות והכלכליות של למידת מבוגרים עדין לא קנו מקום שבתה במחשבותיהם ותפיסותיהם של אנשי כלכלה כך שעתידי של תחום למידה לאורך החיים אינו מובטח עדין.

במקום סיכום

למעשה אין כאן בשלב זה מקום לסיכום. להיפך, מטרת המאמר היא לפתוח נושא חשוב זה של למידה לאורך החיים לדיון ציבורי כדי לקדם עשייה מועילה ותורמת בתחום. הטיעונים מתחום זכויות אדם, מתחום כלכלה ותעסוקה מובאים כאן כדי להעלות שאלות המזמנות התייחסות רב תחומית ומאפשרות לאנשי תחום למידה לאורך החיים להביא את דעתם וטיעוניהם בפני הציבור ובפני מקבלי החלטות וקובעי מדיניות ולשלב אותם

בקידום החזון של "ישראל חברה לומדת"

כמי שלקחו על עצמם אחריות מקצועית וחברתית והשקיעו מחשבה ועשייה מוזמנים אנשי למידה לאורך החיים להמשיך במסע של הפצת החזון "ישראל חברה לומדת". לתרמיל המסע ניתן להכניס, בנוסף לידע החינוכי מקצועי עליו נשענים גם מעט התייחסות לנושאי זכויות אדם ולתועלות כלכליות תעסוקתיות כפי שלמדנו מהנעשה בעולם ומהמצוי אצלנו. שני בסיסים עליהם עומדת מדינת ישראל ועם אתגריהם היא מתמודדת במציאות של דמוקרטיה בחברה גלובלית תחרותית.